

AZ 1848/49-ES IDŐSZAK KÖZEGÉSZSÉGÜGYÉRŐL

Az álladalmi orvosi és közegészségi ügy rendezéséről¹

Az 1848-as márciusi forradalom és az Első Független Felelős Magyar Minisztérium (kormány) megalakulása nem érte váratlanul a magyar orvostársadalmat, hiszen a reformkor kezdete óta ezt várta: követelte az orvosképzés megújítását, a köz- és orvosügyek újragondolását. Így a hazai orvostársadalom számára 1848 tavasza nemcsak a közjog változását, hanem a reformtervek megfogalmazását és megvalósulásukat is jelentette. A magyar egyetemekről szóló 1848. évi XIX. tc. nemcsak a pesti egyetemet helyezte az akkor alakult Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá, de kimondta az egyetem önkormányzatát, a tanszabadságot, a cenzúra eltörlését, s mindez valóban szabad utat engedett az orvosképzés reformjának. Az orvosigazgatás új formájában, az Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumon belül felállított egészségügyi osztály életre hívása nemcsak közigazgatási kérdés lett, hanem az orvostársadalom érdekvédelmének, szakmai képviselőtének és testületi szervezetének kidolgozását is szükségszerűvé tette. Mindezek valóban „mozgásba lendítették” a hazai orvosi köröket, egyben felszínre hozták az 1840-es évek elejétől tapasztalható belső ellentéteket és feszültségeket. Ez nemcsak személyi ellentéteket jelentett, hanem az elvi kérdések más-más szemszögből történő megítélését is. Abban mindenki egyetértett, hogy nemzeti és demokratikus alapon kell újjászervezni a közegészségügyi és orvosigazgatási, képviselői kérdéseket, a különbség abban mutatkozott csak, hogy nemzeti vagy külföldi példák figyelembevételével történjen mindez.

Balassa Jánost 1848 májusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyetemi osztályának élére állították, s Eötvös József miniszter megbízásából hozzáfogott az orvosi ügyek reformjához. Ennek központi részét foglalta el az orvosképzés megújítása. Kiemelt hangsúlyt kapott a hároméves sebészképzés eltörlése, az „országos egyetemi kórház” felállítása, a „kórápolók” képzése, új tanszékek (balneológia, gyermekgyógyászat, orvostörténelem, kór- és gyógyszer-tani, törvényszéki orvostani és államorvostani tanszékek) felállítása. A tervszerint megszűnt volna az egész hazai orvostársadalom számára nyitott egyetemi orvosi kar, amely már évek óta az összeütközések forrása volt. Az orvosi kart csak a tanárok és az egyetemi tanszemélyzet jelentette volna, az egyetemen kívüli orvosok számára új testületet kívántak felállítani. Ennek ilyenformán történő átalakítását elleneztek Bugát Pál, Flór Ferenc és általában az ‘Orvosi Tár’ köré

¹ Forrás: Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Bp., 2008. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 109–112. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 58/1.) Megjelent az OTKA T049194. sz. kutatási programja keretében.

csoportosulók, ők e testület megszüntetését nem támogatták, sőt mindenki számára kötelezővé kívánták tenni.

Az ellentétek újabb területét a '*Javaslat az álladalmi közegésségi és orvosi ügy rendezéséről hazánkban*' című – az Orvosi Kar által kiküldött reformbizottság által készített és Kovács Sebestény Endre által összeállított – tervezet adta,² amely megismételte az orvoscépzés reformját az igazgatás kérdésében – meghagyva a vármegyei tisztiorvosi szolgálatot –, az országot négy területre kívánta osztani, amely felett egy-egy főorvos látta volna el a koordináló feladatot.

A polgári egészségügy országos igazgatását a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban működő egészségügyi osztály végezte volna, amelynek munkáját az országosan szervezett közegésségi és az igazságügyi orvosi bizottság, mint véleményező és indítványozó testület, segítette volna. Lényeges része volt a tervezetnek, hogy minden ötezer lakos után minden helytartóság kötelező módon orvost alkalmazzon.

Mielőtt még összehívták volna az országos orvosi értekezletet, heves vita alakult ki a sajtóban és a helyi, vármegyei orvosegyesületekben, orvosi fórumokon. Csorba József Somogy és Bittner Kéri Imre Arad megye főorvosa mindenkiben egyetértő véleményt nyilvánítottak, külön hangsúlyozva az egységes orvoscépzést, a korszerűtlen sebészcépzés kiiktatását. A végzett sebészek tovább működhetnek volna, nem önálló, hanem beosztott munkakörökben.

Az 'Orvosi Tár' valójában a bírálatok tükre lett; Bugát Pál mellett elsősorban azok írásai jelentek meg, akik bírálták a tervezet egyes pontjait, illetve kiegészítő javaslatokkal éltek. Valójában mindenki egyetértett az országos tervezettel, de többségében elleneztek a hároméves sebészcépzés megszüntetését. Például Kovács Imre tollvivő a pesti sebészek nevében indulatosan szólt a „tökéletlen és hijános félorvosi” képzés védelmében, a sebészt semmivel sem tartva rosszabbnak az ötéves képzésben részesült orvosdokornál, sőt a vidék orvosaként nagyobb gyógyító gyakorlattal rendelkezik. A Borsod-Miskolci Orvosegyesület 1848. május 21-én kelt felhívásában „két testvérháza orvosaihoz” szólva, fogalmazta meg észrevételeit. A Kovács Sebestény Endre által kiadott tervezetben elsősorban centralizációs törekvést lát, a helyi ügyek elvesztését az országos irányítás mellett. Az alapelvekkel, az orvosi ügyek hivatalsszervezetével egyetért, bár a sebészcépzés eltörlése mellett nem lát lehetőséget és reményt az 5000 lakosonkénti orvos biztosítására. Külön figyelmet szenteltek annak, hogy a helyi – megyei, járási és községi – orvosokat egységes elvek alapján alkalmazzák, védjék meg a helyhatóságok „önkénye” ellen. Nem elleneztek az országos tanácsadó testületek megalakítását, támogatni csak akkor akarták, ha azok „nem budapesti kollégák bizottmányai” lesznek, a vidéket arányaiban kell e testületekben képviseltetni.

A támogató-ellenző nyilatkozatok közül kiemelkedett az eperjesi városi orvos, Stoltz Samu hozzászólása, amelyet az „eperjesi orvosegyesület” 1848. május 6-i ülésén mondott el és a jobbító

² *Javaslat az álladalmi közegésségi és orvosi ügy rendezéséről hazánkban*. Az orvosi kar választmánya tervezete szerint fogalmazta Kovács Sebestény Endre. Pest, 1848. Ny. Landerer és Heckenast. 31 p.

szándék vezérelte gondolatait. Egyetértett az orvoscépzés reformjával, a sebészcépzés megszüntetésével, „a status java egyes polgárainak és egészséges állapotától függ.” Fejtegetései szerint ezért fontos a rendezett egészség- és közegészségügy. Ehhez jól képzett szakemberekre van szükség, ezért fontos az orvoscépzés fejlesztése. Indítványa szerint az orvoscépzést ingyenessé kell tenni, ami növelné az érdeklődést és igen jó alkalom lehetne az igazán tehetséges szakemberek képzésére. Ugyanakkor szigorítani kell a vizsgakövetelményeket, de az államnak kell gondoskodnia a végzetek munkahelyéről, hogy minden település rendelkezessen orvosi ellátással. Eme kötelességvállalás nélkül a kiképzett magyar orvosok külföldre mennek vagy másból kénytelenek megélni, mint választott hivatásukból. „Ezen az úton kiképzett, ellátott és biztosított orvos köteles ezután minden gondja alá rendelt szegény ügyefogyottakat ingyen gyógyítani...” Fontosnak tartotta az orvos megélhetésének biztosítását, mely részben a fizetéséből, részben a módosabb betegektől kérhető – egységesen meghatározott – díjazásból eredhet.

A Stoltz-féle javaslat lényeges gondolata a felállítandó magyar hadsereg katonaorvosi ellátásával kapcsolatos: indítványa szerint a pesti orvosi karon – vagy alárendeltségében – katonaorvos-képző intézetet kell szervezni, hogy a hadsereg orvosellátása ne függjön a bécsi Josephinumtól, e téren is teljes önállósággal rendelkezünk. Ugyancsak itt javasolta, hogy a katona- és polgári egészségügyet válasszák el egymástól. Csak a jól elhatárolt és törvényekkel szabályozott területeken lehet eredményes munkát végezni.

A különböző hozzászólásokban élesen jelentkezett az úgynevezett testületi kérdés, és félt volt, hogy az 1848. június 12-ére összehívandó országos orvosértekezlet ezen megbukhat. Éppen ezért Sauer Ignác, az Orvosi Kar professzora azt javasolta, hogy ezen a tanácskozáson alakítsák meg a Magyar Orvosi Akadémia nevet viselő testületet,³ amelynek célja „az orvosok egybefogása” lenne. Az akadémia tagja lehetne minden orvosdoktor, sebész- és szülészmester és öt – természet- és élettani, vegytani és gyógyszer-tani, orvosi, sebészi, valamint rendőrségi és állattani – szakosztályán keresztül érvényesítheti véleményét az orvoscépzési, kinevezési, a kormányzat által ide utalt kérdések véleményezésében, valamint a „testületi érdekek” védelmében. A testület élén választott elnök, titkár és választmány állt volna.

Sauer javaslatát rokonszenvvel fogadták, de mielőtt véleményezésre kiküldték volna, a kormányzat „lépett”: kinevezte a Stáhly Ignác által irányított minisztériumi egészségügyi osztályt; kész helyzetet teremtett az egyetemes orvosi kar, az orvosi igazgatás és véleményező-bizottságok kérdésében. Az ellentétek nem csitultak, főleg azután, hogy az 1848. július 4-én összeült egyetemi orvosi kari ülésből – Eötvös József miniszter jóváhagyásával – kirekesztették a külső, nem egyetemi foglalkoztatású tagokat, és rendeletileg megszüntették a régi orvosi kart. A vita nem csitult, sőt időnként ellenséges hangúvá változott: a vidéki orvosok a vezető tisztségeknek „a pest-budai orvos

3 Sauer Ignác javaslata egy „magyar orvosi akadémia” fölállítása iránt 1848. = Gyógyászat 6 (1866) pp. 826–827.

urak” által történt kisajátításáról írtak, sőt sorra támadták „az orvosi főhivatalokat” betöltő személyeket, így Stáhly Ignácot, Sauer Ignácot. E tábor főleg Bugát Pál mellőzését nehezményezte, aki alaposan kivette részét a forradalom szellemi előkészítésében. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1845. évi pécsi Vándorgyűlésén előterjesztett közegészségügyi és orvosigazgatási programját az Első Független Felelős Magyar Minisztérium is elfogadta. Úgy vélték, hogy az irányító tisztségeket a régi helytartótanácsi bürokraták foglalták el, akik „régén egy szalmaszálat sem tőnek keresztbe”.

A hangzavarban sokan arra sem figyeltek, hogy az új kormányzati szerv azonnal hozzáfogott a reformtervek megvalósításához, az orvosképzés átszervezéséhez. A vita csak 1848 őszén csitult, amikor a magyar függetlenség valóban veszélybe került, a délvidéki harcok, a Jellačić-féle támadás valóban a harcmezőkre szólította az orvosokat, s a vitákat félretéve, az indulatok csillapodtán újból egy táborba kerültek a vitatkozók. Mindenki a jobbert küzdött, s véleményük csupán részletkérdésekben tért el egymástól.

*

Betegápolás a magyar szabadságharc idején⁴

Az 1848–49-es magyar szabadságharc idején a Honvédelmi Minisztérium talán Európa legkorszerűbb elveken alapuló betegápolását teremtette meg, bár ez a honvédség szervezésével és az egészségügyi szolgálat átszervezésével függött össze. 1848 őszén, a honvédség megszervezésének idején a betegápolás (a kórápolás) kérdése csupán másodrendű feladat volt a honvédorvosi kar és a tábori kórházi hálózat felállítása mellett. Az új honvédség, kezdetben, a betegápolás kérdésében, a már hagyományos katonai gyakorlat mellett foglalt állást, így polgári személyekből és idősebb nemzetőrökből alakította ki kórápolói gárdáját. Stáhly Ignác, a honvédorvosi kar főnöke, első szemléje során lehangoló állapotokat talált: például 1848 novemberében csak saját fizetéséből biztosított „különdíj” ellenében tudta visszafogni a kórápolókat, nehogy a kitört kolera elől elhagyják szolgálati helyüket. Stáhly, éppen a betegápolók szakképzetlensége miatt, bízta meg Eckstein Ferencet, hogy a polgári és katonai kórházak ápolói részére külön-külön tanfolyamot szervezzen. A polgári és katonai egészségügy szétválasztása után Stáhly Ignác már csak a katonai betegápolók részére kért engedélyt Kossuth Lajostól, az Országos

4 Forrás: Kapronczay Károly: A magyarországi közegészségügy története 1770–1944. Jogalkotás, közegészségügyi intézmények, szakirodalom. Bp., 2008. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 113–116. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 58/1.) – a fejezet társszerzője: Szemkeő Endre. – Megjelent az OTKA T049194. sz. kutatási programja keretében.

Honvédelmi Bizottmány elnökétől. Az engedély szerint Eckstein Ferenc irányítása mellett a Szvetenay utcai tábori kórházban indult volna meg a katonai kórápolói tanfolyam, amelyen a külön idevezényelt honvédeken kívül részt vehettek a katonai szolgálatot vállalt sebészhallgatók is.⁵

A betegápolás kérdése a Honvédelmi Minisztérium VII. (orvosi) osztálya feladatkörébe tartozott, amelynek élén Stáhly Ignác 1848 őszén megszervezte a honvédorvosi szolgálatot, elindította a tábori kórházak szervezését, megnyitotta hadiorvosi tanfolyamot, meghatározta a tábori (honvéd) orvosok és beosztottjaik munka- és feladatkörét. Valójában még a szervezés folyt, amikor 1848. december elsején Windisch-Grätz csapatai átlépték a határt és megindultak Pest irányába. A visszavonuló honvédség feladta Pest-Budát és a Tisza vonalán rendezkedett be védelemre. A Debrecenbe áttelepült kormányt Stáhly Ignác – idős kora és betegsége miatt – nem követhette. Stáhly utódlásában Kossuth Lajos és Mészáros Lázár hadügyminiszter Flór Ferenc mellett döntött, aki 1849. január 22-én átvette az osztály és a honvédorvosi kar irányítását. Flór és Stáhly tevékenységének összehasonlításánál új jelenségként figyelhetjük meg, hogy míg Pesten az orvosi kar megszervezése és a kórházi rendszer kijelölése volt a cél, addig Debrecenben – a meglévő alapok továbbfejlesztése mellett – főleg a betegellátás tárgyi és személyi feltételeinek biztosítására törekedtek. 1849 tavaszán a három láncban megszervezett tábori kórházak számára biztosították a szükséges felszerelést, szabványosították a műszerezettséget, a szervezett kórházi élet érdekében kiadták a szolgálati és működési szabályzatot, amely – a pontos ügymenet, a kórházi rend és adatszolgáltatás mellett – már részletesen szólt a betegápolók kötelmeiről is. E szerint a betegápolásra biztosított katonai és polgári személyek a tábori kórház parancsnoka alá tartoznak, fegyelmi előljárójuk és szakmai felügyelőjük, és a kórápolók kiképzéséről is ő gondoskodik.⁶

Flór felfogása szerint, rendkívüli pazarlásnak minősült a csapatszolgálatra alkalmas honvédek kórházi foglalkoztatása. Természetesen, orvosi bizonyítvány alapján, a gyenge fizikumúakat, az időseket és a lábadozókat állandó vagy ideiglenes szolgálatra a kórházi munkára vezényelték, de gyakran foglalkoztattak hadifogoly orvosokat és betegápolókat is. Szakmai kiképzésük rendkívül nehézkes és hosszadalmas volt, így 1849 februárjában – a honvédorvosok rang- és fizetési ügyeinek rendezésekor – felállították az egészségügyi állomány negyedik csoportját, az ún. „orvos segédek”, akik emelt zsolddal, de rendfokozat nélkül, kórházi betegápolóként működtek volna. E szolgálatra a sebészhallgatókat és az alsóbb évfolyamú medikusokat szemelték ki, de az előléptetési lehetőségek kizárásának ténye távol tartotta e szolgálatától a szakmailag alkalmas sebész- és orvoshallgatókat, akik inkább csapatszolgálatra jelentkeztek.⁷

A Honvédelmi Minisztérium VII. osztálya által 1849 tavaszán kidolgozott újabb javaslatok a

5 Antal Lajos – Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai. [1848–49]. Bp., 1948. Egyetemi Ny. p. 37.; MOL H 2. (Honvédelmi Bizottmány) 1848/6042.

6 Kapronczay Károly – Szemkeő Endre: Kossuth Zsuzsanna országos főápolónő működése az 1848–1849. évi szabadságharcban. = Honvédorvos 31 (1979) pp. 133–141.

7 Közlöny, 1849. No. 85. (ápr. 21.)

betegápolás területén jóval megelőzték saját korukat, hasonló jellegű javaslatokra Európában 10–20 évvel később került csak sor. Kossuth javaslatára a nők és a társadalom öntevékeny erejét mozgósították a betegápolás érdekében, valamint különböző jótékonyági akciók szervezésével kívánták a honvédség kórházi felszerelését és készleteit kiegészíteni. E mozgalom jellegében, és a társadalom különböző rétegeinek jótékonyági célok érdekében történő mozgósítása szempontjából, valóban a közel húsz esztendővel később kezdődő vöröskeresztes mozgalom előfutára volt, csak azzal a lényeges különbséggel, hogy a Dunant-féle vöröskereszt-szervezet az államokat kívánta megnyerni eszméik érdekében, míg a magyar szabadságharc idején a kormány irányítása alatt történt a társadalom mozgósítása.

1849 februárjában az Önkéntes Nőegylet elnöknője, Kossuth Lajos felesége, felhívással fordult a magyar nőkhöz, hogy tépéshez alkalmas lepedőket gyűjtsenek, fehérnemű és ágynemű gyűjtéssel és vásárlással egészítsék ki a honvédség kórházait.⁸ Raktárakat és elosztással foglalkozó bizottságokat létesítettek, önkénteseket toboroztak a honvédségi kórházak élelmezésének és tisztaságának biztosítására, segédkeztek a betegek gondozásában. Flór Ferenc nagy lehetőséget látott a nők önkéntes munkájának felhasználásában, s nézetével Kossuth Lajos is egyetértett. Igaz, a honvédorvosi kar részéről ellenzésbe ütközött, sokan joggal vagy jogtalanul kételkedtek a nők eredményes munkájában, viszont bevonásuk a betegápolásba és a kórházi munkába rendkívül enyhítette a súlyos helyzetet.⁹ Flór Ferenc is a nők kórházi tevékenységét csak a frontvonalak mögött képzelte el, míg az arcvonalak közelében továbbra is férfi betegápolókra kívánt támaszkodni. E kettősség jellemezte a későbbiekben is a magyar szabadságharc betegápolását.

A kormány a nők betegápolási feladatokba való bevonását 1849. április 16-án ismerte el, amikor Kossuth Lajos országos főápolónővé nevezte ki Meszlényiné Kossuth Zsuzsannát, legfiatalabb nőtestvérét.¹⁰ Ezzel egy időben meghatározta a főápolónő feladatát és a kórházparancsnokoknak az önkéntes ápolónőkkel kapcsolatos kötelmeit. A kórházparancsnokok kötelesek lettek az önkénteseket foglalkoztatni, ápolási munkára kiképezni. A főápolónő felügyelete alá helyezték a kinevezésekor életre hívott Országos Kórodai Főápolónői Intézetet, amely külön raktárkészletekkel és az ápoláshoz szükséges felszerelésekkel (ágyak, ágyneműk, kötszerek stb.) rendelkezett. Az Intézet gondoskodott az önkéntesek elosztásáról, intézte az egyes kórházak igényeinek kielégítését, a raktárkészletek elszállítását, érdekvédelmet gyakorolt beosztottjaiért a kórházakkal és a honvédorvosi karral szemben.¹¹

A nők ápolási munkába való teljes bevonása valójában csak 1849 áprilisában kezdődött meg,

8 MOL 1848–1849. minisztériumi levéltár, Honvédelmi Minisztérium Egészségügyi Osztály (H 85.) 1849/708 – Kossuth Lajosné felhívása.

9 MOL H 85. 1849/2878. H. – Töltényi János feljegyzése.

10 MOL Országos Honvédelmi Bizottmány, kormányzóelnöki ált. iratok (H 2) 1849/5697.e. – Kossuth Zsuzsanna főápolónői kinevezése.

11 MOL H 85. 1849/1347, 1394 – Országos Kórodai Főápolónői Intézet létrehozása.

az addig szórványos jelenséget ezután intézményesítették. Igaz, a férfiápolókat továbbra is megtartották, sőt Kossuth Zsuzsanna is egészségesnek tartotta a két nem egyidejű és egy helyen történő alkalmazását.¹² A nők mozgósítását többek között a már említett Országos Nőegylet is intézte, saját kebelén belül ápolónői szakosztályt létesített. Természetesen az új gyakorlat nem ment zökkenők és súrlódások nélkül, éppen ezért 1849 júniusában úgy intézkedtek, hogy a női ápolók felettese az egyes kórházakban működő főápolónő, míg a férfi ápolók előjárója az őrmesteri rangú sebész lett.

Az új rendszer alig fél év alatt alakult ki, és 1849 júniusában már megérett szakképzésük megoldása is. Balassa János 1849. június 13-án javasolta Lumniczer Sándornak, a honvédorvosi kar új főnökének, hogy a Pesten meginduló honvédorvosi tanfolyammal egy időben szervezzék meg a féléves kórápolói tanfolyamot is.¹³ Ezen elsősorban férfiak vettek volna részt, míg Barna Ignác az önkéntes ápolónők kiképzését szorgalmazta, a Honvédelmi Minisztérium VII. osztályán.¹⁴ Ő egyéves tanfolyamot javasolt, az oktatást részben képzett orvosokra, részben – betegápolás gyakorlatában – az Irgalmas nővérekre kívánta bízni. A részletes tantervet végül Gaál Gusztáv törzsorvos 1849. július 26-án terjesztette Lumniczer Sándor elé, amelyben – indoklással együtt – kidolgozta a férfi és női jelöltek elméleti és gyakorlati kiképzésének folyamatát.¹⁵ Ez bonctani, gyógytani, hadisebészeti, ápolás- és gyógyszerismereti vonatkozásokat tartalmazott. Az elméleti képzés félévig, a gyakorlati felkészítés 6–10 hónapig tartott volna. A végzéskor a jelöltek vizsgabizottság előtt számoltak be tudásukról, amelyről bizonyítványt kaptak volna. Sajnos a tanfolyam megindítására – a katonai helyzet súlyosbodása és a fegyverletétel miatt – már nem kerülhetett sor, Balassa János és Gaál Gusztáv tervezete nem nyerhetett nyilvánosságot, csak az elmúlt évtizedek kutatásai emelték ki a feledésből.

12 MOL H 85. 1849/2436 – Kossuth Zsuzsanna az ápolónők alkalmazásáról.

13 Semmelweis Orvostörténeti Levéltár (SOL) 77.66. – Balassa János javaslata kórápolói tanfolyam megszervezésére.

14 Lásd Antal L.–Zétény Gy. id. művét, p. 94.

15 MOL H 85. 1849/2421 – féléves kórápolói tanfolyam tantervjavaslat.